

УДК 811.161.2'282

<https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2021.232712>Олена Холодзон*

СИНТАКСИЧНА Й СЕМАНТИЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ ДІЄСЛІВ: ДІАЛЕКТ VS ЛІТЕРАТУРНА МОВА

У статті порушено проблему реалізації синтаксичної і семантичної валентностей дієслова в діалектній і літературній мовах, зокрема зафіксовано редукцію прийменника **на** в конструкції **С'векар ме'не л'уба'ваўс'а**, синтаксичний локалізм – конструкція **Іноде Ібуд'еш**, транспозицію стану і зміну діатези на тлі синтагматики в конструкціях **Іа Іпас':а ← Іа Іпас Іконей** зі збереженням активності суб'єкта дії, розширення репертуару значень у конструкціях **Іа на Ікон'ах ро'біў**, **Іа Ік'ін'ми ро'біў** 'пасти коней', **Га'моним на ўс'у Ігубу** негат. 'говорити багато діалектною мовою', **Ібаби мужи'ком ба'лакайт'** 'говорити грубим голосом (про жінку)' на тлі літературної мови. Використання корпусу (ГРАК-10) допомогло встановити функціонування відповідних зафіксованим у говірках конструкцій у літературній мові.

Ключові слова: синтаксична валентність; семантична валентність; дієслово; східнополіський говір; корпус; редукція; синтаксичний локалізм; транспозиція стану; діатеза; семантична модель.

Kholodon Olena. Syntax and semantic valency of verbs: dialect vs literary language.

In modern linguistics the research of verb syntax and semantics is still relevant. Although there are a number of Ukrainian dialectologists' works on the verbs functioning in the structure of the dialect language at different levels, the problem of realization of verb syntactic and semantic valency in the Eastern Polissian dialect in the context of the Ukrainian literary language is still not considered, that shows the relevance of the proposed research. The sources of the research are the dialect materials recorded during 2009–2019 by the author in Chernihiv and Sumy regions, materials of «Dictionary of the Ukrainian language» (in 11 vol. and in 20 vol.), «Phraseological dictionary of the Ukrainian language» (in 2 books) and «General regionally annotated Corpus of the Ukrainian language» (version 10). During the research it is applied the method of purposeful interview – for recording of the dialect material, the descriptive method, which includes methods of observation, interpretation and comparison, which represents dialect material in the paper, the methods of contextual analysis – to identify the semantic processes and the methods of corpus analysis – to define the literary equivalents. Although the paper does not provide a systematic study of the difference between the verb syntactic and semantic valency in the dialect and literary languages, but the general tendencies of dialect phenomena are outlined, in particular the author reveals the reduction of preposition **на** in the construction **С'векар ме'не л'уба'ваўс'а**, syntactic localism – **Іноде Ібуд'еш**, voice transposition and diathesis change in the context of syntagmatics in the constructions **Іа Іпас':а ← Іа Іпас Іконей** with the saving of subject's activity, expanding the repertoire of meanings in the constructions **Іа на Ікон'ах ро'біў**, **Іа Ік'ін'ми ро'біў** 'graze horses', **Га'моним на ўс'у Ігубу** 'to speak a lot of the dialect language' (negative), **Ібаби мужи'ком ба'лакайт'** 'to speak in a rough voice (about a woman)' in the context of the literary language. The use of the corpus (ГРАК-10) helps to establish the functioning of corresponding to the recorded in dialect constructions in the literary language. The linguistic data revealed in the Eastern Polissian dialect testify either a larger archaic syntactic and semantic matrix, or an actualization of the dialect speakers' language creation, that requires further investigation.

Keywords: syntactic valency; semantic valency; verb; Eastern Polissian dialect; corpus; reduction; syntactic localism; state transposition; diathesis; semantic model.

У мові дієслово виконує домінуючу роль, зумовлену його семантичними функціями, морфологічними категоріями та синтаксичним вживанням [Вихованець 2004, с. 217; Шведова 1995, с. 413–414]. На думку П. Гриценка, оцінка сучасних діалектів як емпірично вичерпаних, зокрема щодо граматичних

* Олена Холодзон, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України (Київ, Україна); e-mail: kholodonolena@gmail.com.

форм, є передчасною [Гриценко 2013, с. 22]. У діалектах, як зазначав М. Толстой, «доречно здійснювати семантичні дослідження за групами лексики, які належать до різних частин мови – прикметники, дієслова, прислівники. <...> У сфері семантики дієслова з достатньою яскравістю виступає аспект синтаксичний, а саме проблема сполучуваності лексем і семем» [Толстой 1997, с. 43].

Синтаксис та семантику, зокрема й дієслів, у мовознавстві досліджували О. Потєбня, В. Русанівський, О. Тараненко, М. Кочерган, І. Вихованець, К. Городенська, О. Тараненко, А. Загнітко, М. Плющ, О. Леута, В. Левицький, Н. Іваницька, У. Вейнрейх, Ш. Баллі, С. Кацнельсон, Ю. Апресян, О. Ахманова, В. Гак, Н. Шведова, Г. Уфімцева, В. Ярцева, В. Солнцев, З. Попова, М. Кронгауз та ін. В українській діалектології Ф. Жилко, С. Бевзенко, Й. Дзензелівський аналізували граматичну структуру діалектів; М. Железняк – питання семантико-синтаксичних особливостей складних прийменників в українських говірках та синтаксем для вираження приблизної кількості в українських східнополіських говірках; В. Леснова – синтаксичні засоби вираження оцінки в діалектному тексті; Т. Сивокозова – вербалізацію поняття «шлях руху» в староукраїнській мові XVII–XVIII ст., зокрема локативні синтаксеми в пам'ятках зі Східного Полісся; Л. Білик – питання семантики, структури, варіювання та особливостей функціонування об'єктних, локативних і темпоральних дієслівних словосполучень у новостворених східностепових говірках та запропонувала проєкт «Словника дієслівних словосполучень говірок Донеччини», до якого мають увійти найуживаніші дієслова із залежними від них компонентами (напр., *везти*, *ставити*, *чутити* та *спати*); Н. Хобзей – дієслова з префіксом *ви-*, які в говірках південно-західного наріччя позначають рух, спрямований знизу вгору, та зазначила, що відповіді на запитання «звідки?» та «куди?» майже в усіх дієсловах руху та переміщення є обов'язковими, що такі запитання становлять комунікативні валентності дієслова; К. Глуховцева – культурне тло діалектного дискурсу, актуалізоване в спогадах діалектоносіїв, на матеріалі східнослобожанських говірок з огляду на валентні зв'язки дієслів на позначення будівництва житлових і нежитлових споруд з іменниками; О. Холодьон – семантичне варіювання дієслів східнополіських говірок, зокрема дієслів руху, мовлення, розділення, приготування їжі, фізіологічної дії та завдання удару; М. Шведова – роль корпусу в дослідженні регіональних стилів та ін. Хоча зафіксовано цілу низку наукових студій, присвячених синтаксису й семантиці дієслів на матеріалі літературної та діалектної мов, проте питання реалізації синтаксичної і семантичної валентностей діалектного дієслова на тлі літературної мови не вивчено, що зумовлює *актуальність* пропонуваного дослідження.

Мета дослідження – з'ясувати особливості реалізації синтаксичної і семантичної валентностей дієслів східнополіського говору на тлі української літературної мови. У розвідці не подано системного дослідження різниці між синтаксичною і семантичною валентностями дієслова в діалектній і літературній мовах, а представлено лише загальні тенденції говіркових явищ.

Джерела дослідження – діалектний матеріал, записаний автором у Чернігівській і Сумській обл. протягом 2009–2019 рр.¹, матеріали «Словника

¹ У дослідженні до аналізу також узяті матеріали радіопередачі «Наукові відкриття для щоденного життя». Тема програми: «Спілкування місцевими говірками. Діалектологія» (10 листопада 2019 р.). *Українське радіо: Чернігів*. URL: <https://soundcloud.com/uachemihivradio/naukov-vdkrittya-dalektologiya-10-11-19>

української мови» в 11 т. (СУМ) та в 20 т. (СУМ-20), «Фразеологічного словника української мови» в 2 кн. (ФСУМ), «Генерального регіонально анотованого Корпусу української мови» (versia 10) (ГРАК-10)², оскільки корпус текстів – «це потужна матеріальна й інструментальна база для різноманітних наукових та практичних робіт» [Дарчук 2017, с. 28], «корпусні дослідження дають змогу не тільки визначити регіональну специфіку слова, а й уточнити його лексикографічний опис у словнику, перевірити наявні стилістичні рекомендації» [Шведова 2018, с. 100].

Методи дослідження: методика *цілеспрямованого інтерв'ю* – для записування діалектного матеріалу, *описовий метод*, що включає *прийоми спостереження, інтерпретації й порівняння*, за допомогою яких репрезентовано діалектний матеріал у статті, *прийоми контекстуального аналізу* – для виявлення семантичних процесів, *прийоми корпусного аналізу* – для встановлення літературних відповідників.

Мовне значення дієслівної лексики – складний феномен, зумовлений характером дієслівного денотата. Денотатом дієслова є ситуація, логічним стержнем висловлювання є предикат [Толстая 2008, с. 455]. Дієслівне значення – сукупність денотативних і неденотативних сем. Денотативні семи (несубстанційні й субстанційні) виражають ознаки денотата (події чи ситуації), зокрема несубстанційні семи позначають такі елементи ситуації, як дія, стан, відношення та їхні ознаки, субстанційні семи – учасників ситуації та їхні ознаки. Неденотативні семи виражають різноманітні враження та асоціації, що викликані денотатом, або оцінку денотата, спосіб його реалізації в мові. [Гайсіна 1981, с. 51–55]. Під час аналізу дієслова постає проблема розмежування субстанційних сем і лексико-синтаксичних його параметрів, які можна вважати взаємопов'язаними на підставі того, що наявність у значенні дієслова тієї чи тієї субстанційної семи детермінує його синтаксичну синтагматику. Синтагматичні семи за функціональним навантаженням різні, зокрема одні з них визначають:

1) валентність, а відповідно, і сполучуваність дієслів, і в такий спосіб організовують їхню синтагматику з формального боку;

2) інші прогнозують субкатегорійну семантику імен, що заповнюють придієслівні позиції, і в такий спосіб організовують синтагматику дієслова із семантичного боку [Іваницька 2011, с. 90].

В українському мовознавстві загальноновизнаним є, що валентність – здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями [Андерш 1980, с. 62]. За семантико-синтаксичною категорією валентності дієслово посідає центральне місце; валентність дієслова є категорією міжрівневого, семантико-синтаксичного характеру [Вихованець 2017, с. 365, 450], тому потребує двох аспектів дослідження – семантичного й синтаксичного.

[19?fbclid=IwAR0uzq3JqCExUjuUb0pexrfsGTGLFQZwumvzyDDbl0T7gz1sQLMSjEgrC4U](#) (дата запити: 04.01.2021). Ведучий і автор – О. Маслов (екс.), інформанти – О. Варвинець, жителька с. Довжик, уродженка с. Москалі Чернігівського р-ну (інф. 1) та Ю. Дахно, житель с. Москалі, краєзнавець (інф. 2). Уважаємо, що представлений на радіопередачі діалектний матеріал є інформативним для нашого дослідження. О. Варвинець зазначає, що не втратила своєї говірки: «Ну а ми у́же же та́к 'ї́е / ї́а так ї́ак гама́н'ела так і гама́н'у // ну ї́ак? // ї́он / ї́ана / [...] // дл'а ме́не хл'ї́у бу́у' / ї́е уо́н і ас'тау́с'а / па́та'му шо не пере́ме'н'ала сва'ї́ей' мови //» (Мск).

² ГРАК містить 652,422,262 токенів, 506,372,732 слів, 39,101,027 речень, 73,777 документів (ГРАК-10). Принагідно висловлюємо щиро подяку к.філол.н. М. Шведовій (Київ – Єна, Німеччина) за консультацію щодо роботи з корпусом.

Це і внутрішній потенціал, реченнєвотвірна сила слова (семантична валентність) і реалізація цієї здатності у реченні (синтаксична валентність) [Гальона 2009, с. 135]. Іntenційна структура дієслова має суто семантичний характер і лежить в основі його валентної структури, виражає відношення дії до реальних предметів як її учасників, а валентна – відображає зв'язки дієслова з певними словоформами, що репрезентують цих учасників [Андерш 1980, с. 64].

Валентне оточення дієслова є генетично первинним [Вихованець 2004, с. 218]. Синтаксична валентність предиката полягає в його здатності виступати в певному синтаксичному оточенні, заповнюючи відкриті ним позиції з погляду як облігаторних синтаксичних компонентів (актантів). Синтаксичну валентність розглядають як потенцію слова в плані сполучуваності з іншими словоформами [Мединська 2014, с. 88].

У східнополіських говірках зафіксовано конструкції:

1) $S + V + A$ *sg / pl*: *Свекар ме'не л'уба'ваўс'а* (Мск), у якій редуковано обов'язковий компонент – прийменник *на*:

[Інф. 1]: – *Ну а ми у'же ж та'к'ййе / йа так йак гама'н'ела так і гама'н'у // ну йак? // йон / йана / дак із ме'не свекруха сме'йалас'а / і свекар ка'л'іс' сме'йаўс'а // свекар ме'не ўс'е л'уба'ваўс'а йак йа гама'н'ела //* (Мск).

Відповідно до узагальнення С. Бевзенка про три типи протиставлень відмінностей у структурі словосполучень в українській діалектній мові наведена конструкція належить до структур, у яких безприйменникової діалектній конструкції відповідає прийменникова конструкція в літературній мові [Бевзенко 1980, с. 156], зокрема:

1) у СУМі виявлено:

– $S + V$, що є нормативним: *Дивився на неї Яресько і любувавсь. Як змінилася!* (О. Гончар, II, 1959, 33) (СУМ, IV, с. 565);

– $S + V + I$ *sg / pl*, що є нормативним: *Він любувався деколи тими паннами, як чічками* (Б. Лепкий) (СУМ-20, с. 1537);

– $S + V + на + A$ *sg / pl*, що є нормативним: *Дівчата стають гуртками перед дзеркалом і любуються на себе* (Л. Українка, IV, 1954, 243) (СУМ, IV, с. 565; СУМ-20, с. 1537);

– $V + в / у + L$ *sg / pl* із ремаркою *діал.*: *Була у пана псарня славна, Бо пан мисливий добрий був і в ловах любувавсь віддавна* (І. Франко, X, 1954, 343);

– *А я чомусь думала, що ви мусите дуже любитися в літературі, – обізвалася Оксана* (О. Кобилянська) (СУМ, IV, с. 565; СУМ-20, с. 1537);

2) у ГРАКу виявлено:

– $S + V^3$: Тупиця (до Івана): *Чи оце твоя й дівчина, Іване? Іван: Оце ж, тату, й вона. Тупиця (любуеться): Годиться, сину, хороша! Дуже хороша дівка!* (Я. Кухаренко, Чорноморський побит, 1836); *Ходять, роздивляються, любуються й гомонять: А гарна штука оця пасіка, корисна!* (І. Прокопенко, Зорганізуємо гуртка по пасічництв, 1925); *Дивіться всі, любуйтеся, любуйтеся-дивуйтеся!* (В. Нестайко, Загадка старого клоуна, 1982);

– $S + V + I$ *sg / pl*: *Петро повернув Марійчину голову в бік і любувався профілем її лиця* (П. Голота, Маруся Башличка, 1925); *Як ткач-ниткоплут любуеться новими узорами, котрі сам він придумав, так любувався Мазепа своїми планами* (Б. Лепкий, Мотря, 1926); *Там ними любувалися духовенство*

³ За простим запитом *любуватися* виявлено 1,109 знайдень (зн.).

та делегації з різних країн ([Інтернет-газета «Україна молода»], Україна молода, 2012);

– $S + V + na + A \text{ sg} / pl^4$: **Він** заворожено **любувався на** своє високе відкрите **чоло**, вітаючи схований там розум, і поволі підніс до волосся рук, щоб погладити їх, щоб попестити себе самого й цим проявити в дії своє закохання (В. Підмогильний, Місто, 1928); Його видно з мелехівського двору, і кожної осені **Григорій**, виходячи на ганок свого куреня, **любувався на** калиновий **кущ**, здаля неначе охоплений червоним язикастим полум'ям (М. Шолохов, Тихий Дін, Книга третя, 1934); **Я** **любувався на** його високу **статуру**, що малювалась чорним обрисом проти ясного обр'ю (Ж. Верн, 20 000 льє під водою, 1970);

– $S + V + в / у + L \text{ sg} / pl^5$: **Він** **любується в** гарних **епітетах**, в яскравих **виразах**, в поетичних **цитатах** (М. Грушевський, Історія української літератури. Том 3. Оригінальне письменство XII–XIII в., 1923); **Пан** **любувався в конях** і вів їх годівлю на більший розмір (А. Чайковський, Четверта заповідь, 1930); **Високі**, **кремезні**, **здорові** **постаті** подобалися сучасникам, **вони в них** **любувалися** і **славили** їх (І. Крип'якевич, Історія української культури. Побут, 1937);

– $S + V + в + A \text{ sg} / pl$: **Але** **Франко** іменно **любується в** їх і **подає** їх нам надто залюбки (А. Кримський, В поті чола, 1890); В одному з неопублікованих спогадів про Франка наводиться такий діалог між ним та Наталею Кобринською: **Кобринська: Ви в мене любуетесь?** **Франко: Я не тільки у вас, але в багатьох** ([Інтернет-газета «Високий замок»], 2004).

Принагідно зазначимо, що в СУМі-11 укладачі подавали літературну лексику й «чимало широко вживаних діалектизмів, застарілих слів, елементів розмовної лексики та ін.», зокрема «лексичні діалектизми, зафіксовані в творах багатьох письменників» (СУМ-11, I, с. VI–VII). Діалектизми позначали ремаркою «діал». За даними ГРАКу, дієслово *любуватися в / у* кому / чому ($L \text{ sg} / pl$) у значенні 'виявляти замилювання до кого-, чого-небудь, захоплюватися, любитися кимсь, чимсь' поширене у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Чернівецькій, Черкаській обл. та в м. Київ (див. *Табл. 1*). В. Німчук зазначав, що «є сенс уводити в реєстр словника діалектні лексеми, що мають значний ареал поширення, порівняно часто вживані, у семантиці яких є нюанси, що їх немає в їх нормативних відповідниках» [Німчук 2012, с. 25]. У цьому ж значенні в корпусі зафіксовано *любуватися в кого* ($A \text{ sg} / pl$), яке локалізовано у Волинській і Львівській обл. (див. *Табл. 1*), що дає підстави віднести його до діалектного вживання та вимагає подальших спостережень. Ширше залучення діалектних відомостей у лексикографічну практику «відкриває дослідникам чимало нюансів функціонування лексеми в національному мовному просторі, а відповідно – можливість точнішого представлення й характеристики лексики говорів у загальномовному словнику» [Ткачук 2018, с. 62].

⁴ За простим запитом виявлено *любуватися на* – 40 зн.; за запитом CQL *на ... любуватися* (код: (([lemma="любуватися"]][{0,4}[word="на"])([word="на"]{0,4}][lemma="любуватися"]))within <s/> – 1,134 зн.

⁵ За простим запитом *любуватися в* виявлено 69 зн., з них $S + V + в / у + L \text{ sg} / pl$ – 67 зн., $S + V + в + A \text{ sg} / pl$ – 1 зн.; *любуватися у* – 14 зн.; за запитом CQL *в / у ... любуватися* (код: [lemma="в|у"][tag="*(noun|pron).*"]][lemma="любуватися"]) – 10 зн., з них $- S + V + в / у + L \text{ sg} / pl$ – 5 зн., $S + V + в + A \text{ sg} / pl$ – 2 зн. Уважаємо, що для висвітлення аналізованого явища цих даних на підставі корпусу достатньо.

Таблиця 1

Регіональне⁶ функціонування конструкції *любуватися в / у та частота її вживань на основі матеріалів ГРАКУ*

Конструкція	Регіон	Місто, область	Частота
любуватися в (<i>S + V + в + L sg / pl</i>)	CRV	Чернівецька	10
	KYV	Київ	8
	LVV	Львівська	7
	IFR & CRV & LVV	Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська	5
	IFR & LVV	Івано-Франківська, Львівська	4
	TRN & LVV	Тернопільська, Львівська	3
	SUM & KYV & TRN & CRK	Сумська, Київ, Тернопільська, Черкаська	2
	PLT & KYV	Полтавська, Київ	2
	LVV & CRV	Львівська, Чернівецька	2
	CRK	Черкаська	2
	VLN & KYV	Волинська, Київ	1
	ZKR	Закарпатська	1
	ZHT & KYV & HML	Житомирська, Київ, Хмельницька	1
	VNC	Вінницька	1
	SUM & LVV	Сумська, Львівська	1
	LVV & IFR	Львівська, Івано- Франківська	1
	KRV & KYV	Кіровоградська, Київ	1
	IFR	Івано-Франківська	1
любуватися у (<i>S + V + у + L sg / pl</i>)	LVV	Львівська	4
	TRN & LVV	Тернопільська, Львівська	2
	SUM & KYV & TRN & CRK	Сумська, Київ, Тернопільська, Черкаська	1
	LVV & IFR	Львівська, Івано- Франківська	1
	HRK	Харківська	1
любуватися в (<i>S + V + в + A sg / pl</i>)	LVV	Львівська	2
	VLN & KYV	Волинська, Київ	1

Зафіксовану в східнополіських говірках конструкцію не виявлено в літературній мові. На пропуск маркерів граем в українських говорах указували науковці, зазначаючи, що ця риса сигналізує про опозицію говорів за ознакою збереження / втрата формальних показників граем, і наводячи такі приклади: *зх.поліс. {на} ск'рпнку пограйе, {в/ў} мене вас іе двананц'ат'; бо {в/ў} міне нїма* тощо. На такі факти, які важко зафіксувати під час збирання діалектного

⁶В основу розмітки корпусу за регіонами покладено сучасний адміністративний поділ. Текст належить до того регіону, де народився, учився і жив понад 10 років автор, або, для публіцистичних текстів, де виходить періодичне видання. Тексту може бути приписаний один або кілька регіонів (якщо автор переїжджав) (ГРАК-10). Зазначимо, що в таблиці вилучено сполучення дієслова *любуватися в / у* з обставинами (4 зн.): *любувалася в такі хвилини, в долині любується, в Токіо любуються, в дверях любується*.

матеріалу в режимі питання – відповідь, дослідники, як правило, не звертають достатньо уваги. Пропуск прийменника не викликає комунікативних ускладнень, нерозуміння під час сприйняття інформації, оскільки сегмент висловлювання з редукованим прийменником у мовній свідомості діалектоносіїв співвіднесений з інваріантною граматичною моделлю, яка містить цей прийменник [Гриценко 2013, с. 27–28];

2) *Copulatio + V*: *Їноде буд'еш* (Мск) на місці конструкції *коли будеш, якщо будеш*, у яких підрядні сполучники передають умовні відношення:

[Інф. 2]: – *Або оце ос' їноде // їоґо мо н'егд'е н'ема ўже //*

[Екс.]: – *Що це?*

[Інф. 2]: – *Ну йак? // їноде буд'еш на баґар'е дак над'ів'іс' паґом / паґом їсала чи йак //*

[Інф. 1]: – *Дак у нас у Доўжужу / дак йа ўже ж таґого б і н'е сказала / їноде буд'еш на баґаре / буд'еш на баґаре / дак куґи мен'і // там бол'ш так // буд'еш у ґорад'і чи ў ап'т'еку / [...] //*

[Екс.]: – «Їноде» – це виходить «колі будеш», «якщо будеш»?

[Інф. 1]: – *Да / да //*

[Інф. 2]: – *Часом будеш // да // нпроста ваґно ўже ат'ход'ім' // ўже баґата таґ'іх служ' / шо ат'ход'ім' // (Мск).*

У ГРАКУ наведено приклади⁷: *І то ж бо правда, що коли будеш* укуні з тим, кого любиш, то день так швидко пробіжить, як часиночка (Г. Квітка-Основ'яненко, Маруся, 1833); *Я тебе задавлю, коли будеш лізти у вічі!* (І. Карпенко-Карий, Сто Тисяч, 1889); *Якщо будеш* все близько брати до серця, надовго не вистачить (В. Лис, Камінь посеред саду, 2005) та ін.

У збірнику діалектних текстів «Говори української мови» зафіксовано *їноди їн'егад'*: *а то їноди їн'егад' / дошч дак н'е / ої / ључ.еї кау їгола па:їду / н'е над'аґвала //*, очевидно, із семантикою 'коли, якщо негода' (с. Нові Боровичі, Сновський (до 2016 р. Щорський) р-н, Чернігівська обл.) (ГУМ, с. 149). Припускаємо, що *їноде буд'еш* (а також *їноди їн'егад'*) – локальний тип синтаксичного зв'язку. П. Гриценко виокремив різні синтагми українських говорів Румунії, напр., *чериз нуч* 'за ніч', *при час* 'під час', *іти ід нему* 'до нього' та ін., які позначають локальні типи синтаксичних зв'язків, особливості вживання прийменників у діалектному тексті, що складно передбачити питальником. «Спорадично зафіксовані незвичні синтаксичні зв'язки можуть сигналізувати про ще не пізнані явища чи процеси у говірках, тому заслуговують на спеціальний розгляд, оскільки за такими формами можуть стояти неоднакові процеси – іншомовні впливи, збереження архаїки, усталення міжслівних зв'язків у мовленнєвому потоці та ін.» [Гриценко 2003, с. IX]. Як зазначав С. Бевзенко, наявність діалектних синтаксичних архаїзмів пояснюється збереженням у діалектах давніх синтаксичних конструкцій, що сягають ще спільносхіднослов'янської або праслов'янської епохи, які втрачені вже іншими діалектами й літературною українською мовою [Бевзенко 1980, с. 153–154];

3) *S + V (passivum)* на місці *S + V (activum) + Object*: *Йа їнас':а. ← Йа пас їконей*:

[Інф.]: – *Ну / їа на їкон'ах роґиў / їк'ін'ми роґиў // от // їноч':у пас їконей / а їкон'і пороз'їходиліс' / ў їмене їпара їконей буґло / не ў їмене / а ў їмене к'ін' буў*

⁷ За простим запитом виявлено *коли бути* – 16,895 зн., *бути коли* – 891 зн., *якщо бути* – 10,643 зн., *бути якщо* – 212 зн.

/от / а ў су|с'іда |тоже к'ін' буў / так ми з ним спр'а|галис'а / |паройу |к'ін'ми // от полет'іў |б'ілії |голуб // |голуб пролет'іў // от // а |кон'і за н'іч порос|ходилис'а // от // |я |утром схват'иўс'а / от / |нас':а ж |я |ноч:у / |нас' / схват'иўс'а / |не|ма |коней / |я с'у|ди-ту|ди / |не|ма |коней // [...] // |я по|чаў / пере... / |то|му пере|вод'чику рос|казуват' / |шо о|так і о|так / |кон'і поза|ходили і |я на|силу най|шоў |коней / |нас' |коней / і |кон'і поза|ходили о|це на|силу най|шоў // (Дд).

У цьому контексті спостерігаємо активізацію метамовної свідомості діалектоносія – спонтанне автокоментування зворотного дієслова парадигматичним способом – поясненням літературним еквівалентом, зокрема дієсловом в активному стані.

У ГРАКУ наведено приклади⁸: *Уночі він нас коней у степу, а вдень – чи погода, чи дощ – завжди робота знаходилась* (Є. Кравченко, На світанні, 1966); *І, хоча багато хто знав, що тієї ночі твій батько нас коней, його судили, судом Лінча* (О. Коробіцин, Хуан Маркадо – месник із Техасу, 1970); *Двоє інших зникли в напрямі, де пасся табун Ельяна* (М. Трублаїні, Оповідання про Далеку Північ, 1934); [про коня] *Тягнибіда хоч і молодший, зате розумніший і добріший за Мурая, проте підірваний на ноги, і тому, коли він пасся часом у болоті, ноги в нього залякали і він падав, між куп'ям у багно і мусив там лежати до ранку, бо коні ж не просять допомоги* (О. Довженко, Зачарована Десна, 1955).

Для опису граматики діалекту важливим є вихід за межі ізольованої словоформи: урахування синтагматичних зв'язків словоформи, її найближчого оточення може виявити деякі важливі особливості структури, інколи й генези граматичних форм. В аутентичних діалектних текстах неодноразово відмічалися ситуації, коли за можливості вибору типового маркера грами у мовленні використано інший маркер, який не відповідає очікуванням [Гриценко 2013, с. 29]. У наведеному контексті на тлі домінування *нас' коней* зафіксовано зворотне дієслово *нас':а* – транспозиція стану зі збереженням активності суб'єкта дії. Граматичні форми, різного роду конверсиви можуть підлягати зміні діатези – зміна відповідності семантичних і синтаксичних актантів лексеми, що спостерігаємо в наведеному прикладі. Для зміни діатези суттєвим є, щоби той самий семантичний актант змінював свою синтаксичну функцію. Ю. Апресян зазначає, що для теорії керування особливо цікавими є такі випадки зміни діатези, які відбуваються в межах тієї самої лексеми [Апресян 2006, с. 15].

Пор.: у закарпатських говірках М. Грицак зафіксував зворотні дієслова, які вживають в активному стані, напр.:

– *барага́тися* ‘прозивати барагою’. *Ка́жу ти че́сно, ни барага́й с'и ми* (Грицак, с. 117);

– *ва́битися* (*ва́битиса, ва́битиси, ва́битис'и*), *недок.* ‘вабити’. *Хло́пц'і фалі́ли робо́ту, клі́кали оден одного, ва́билис'и; Вони декалоном намастили та й вони с'а вабля́т;*

– *валягува́тися* (*вал'игува́тиси, вал'аговва́тиса, валагува́тис'а*), *недок.* ‘пустувати’. *Йа ни ма́йу куди вал'агува́тис'а;*

– *веретеня́тися* (*виритин'а́тис'а*), *недок.* ‘дражнити веретенем’. *Так с'а ми веретин'а́ют* (ГрицакК)⁹.

У західнополіських говірках Г. Аркушин виявив:

⁸ За простим запитом виявлено *пасты коней* – 69 зн., *коней пасты* – 37 зн., *пастися* – 3,886 зн.

⁹ З дозволу в. о. завідувачки відділу діалектології, к.філол.н. Л. Рябець матеріал узято з картотеки М. Грицака, що знаходиться в Інституті української мови НАН України (м. Київ, Україна).

– *годоватися* [годовáтис'а], *недок.* ‘виростати; жити змалечку’. *Йа тут годува́лас'а, а зáмуж од:али́ на дру́ге село́* (Аркушин, I, с. 95);

– *здихатиса* [здíхатиса], *док.* 2. ‘померти’. *Той вже зді́хавса* (Аркушин, I, с. 186);

– *піритись* [п'íритис'], *недок.* ‘випадати (про старе пір'я птахів, після чого з'являється нове)’ (Аркушин, II, с. 53);

– *попариститис* [попа́риститис], *док.* ‘прорости (про зерно)’. *Жі́то год зимл'і́ в колоска́х попа́ростило́со* (Аркушин, II, с. 71)¹⁰ та ін.

Як свідчать результати досліджень М. Толстої, давні принципи побудови системи енклітик, зокрема **se*, у живому вигляді зберігає закарпатський говір [Толстая 2014, с. 488]. В *Атласі української мови* вказано на поширення афікса *-ся* (АУМ I, к. 265–266; АУМ II, к. 248), словосполучень на кшталт *пасу коней* (АУМ I, к. 277) та *питатися про гроші* (АУМ II, к. 264) на території України. Особливості функціонування зворотніх дієслів в активному стані в українських говорах загалом, у східнополіському зокрема, потребують більш докладного вивчення.

Поняття семантичної валентності поєднує в собі два аспекти: логіко-семантичний, що виявляє позамовні відношення дії та її учасників, та лексико-семантичний, який визначає поєднуваність між відповідними лексико-семантичними класами слів [Мединська 2014, с. 88]. Семантична валентність, на думку Ю. Апресяна, походить безпосередньо з лексичного значення слова, характеризує його як конкретну, відмінну від інших лексичну одиницю. Частиною такого лексичного значення є «ролі» (суб'єкт, об'єкт, інструмент, засіб, місце тощо). Семантичну валентність устанавлюються шляхом аналізу позамовної ситуації, позначуваної предикатним словом та визначення її учасників (аргументів, актантів) [Апресян 1995, с. 120]. Аргументна структура предиката на семантичному рівні виявляє різну співвіднесеність з його актантною структурою на синтаксичному рівні. Різний можливий максимум аргументів / актантів на семантичному / синтаксичному рівнях є однією з основних ознак, що розрізняє семантичну й синтаксичну валентності з погляду їх кількісної характеристики. Здебільшого семантичні аргументи превалюють [Гальона 2009, с. 134–135]. «Відмінність дієслівних лексем від слів з іншою семантикою полягає переважно в тому, що вони описують складні багатоаспектні ситуації, формальна експлікація яких вимагає характеристики властивостей учасників, їхньої локальності, взаємовідношень і т. п. <...> Повна номенклатура актантів, які характеризують дії, містить до тридцяти елементів» [Апресян 1991, с. 3]. Лексичне значення не становить застиглої, одномірної величини, зокрема, крім основного поняттєвого значення, воно містить потенційно можливі значення, що дістають своє виявлення в синтаксичному цілому, у тексті як дискурсі [Стишов 2005, с. 212; див. також: Голянич 2007, с. 34].

У східнополіських говірках зафіксовано конструкції:

1) *Йа на |кон'ах ро|биу́* (Дд), *Йа |к'ін'ми ро|биу́* (Дд):

¹⁰ Висловлюємо щире подяку викладачці української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Шкурко Галині В'ячеславівні за консультацію щодо вживання діалектних дієслів у закарпатських говірках та аспірантці кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки Дружук Ірині Михайлівні за консультацію щодо вживання діалектних дієслів у західнополіських говірках.

[Інф.]: – Ну / **їа на кон'ах робіу** / **к'ін'ми робіу** // от // *ноч'у нас коней / а кон'і пороз'ходилис' // ў мене пара коней було / не ў мене / а ў мене к'ін' буу / от / а ў су'с'іда тоже к'ін' буу / так ми з ним спр'агалис'а / паройу к'ін'ми* // (Дд).

«Дієслівні лексеми розрізняються не лише за своїми прагматичними характеристиками (набору й типами актантів), але й за ступенем їхньої “зв’язаності”, залежності від ситуації. <...> Дієслово, яке прагматично “вільне” може бути застосований до необмеженого (або дуже широкого) кола ситуацій з різними учасниками, об’єктами, цілями тощо» [Толстая 2008, с. 456]. Таким дієсловом є і лексема *робити*. Аналізовані конструкції *їа на кон'ах робіу*, *їа к'ін'ми робіу* розцінюємо як синоніми.

У ГРАКУ виявлено конструкції¹¹, утворені за семантичними моделями:

1) *S + V + Onerariis*:

– ‘виконувати якусь роботу за допомогою коней’: *Ото хлопці в бригаду і пішли, все кіньми робили* (Л. Онущко-Тиховська, Не забуваймо 1932–1933 р., 2007);

– ‘перевозити людей, вантаж за допомогою коней’: *Я з вашим Данилом колись у колгоспі на конях робив ...* (Є. Гуцало) (із: О. Гоменюк, Концептосфери флори і фауни в українській дитячій прозі Є. Гуцала і М. Вінграновського, 2015);

– ‘перевозити вугілля за допомогою коней’: *То возили ту жужельницю. Вона була дешева, але все рівно вивозили її, висипали понад залізні дороги, висипували. То ми там робили кіньми і волами. Пару коней було. Брат робив на конях, а я на волах робив. Ми там за дві, за одну неділю, заробили вугілля, що ми ще й продавали вугілля* (М. Лисенко, Свідчення очевидців Голоду, Том I, 2003);

– ‘здійснювати поїздку, екскурсію за допомогою коней’: *За звичаєм під час весілля на конях робили прогулянку в гори* (І. Пільгук, Пісню снує Черемош, 1973); *Користуючись часом стоянки корабля, Маклай робить на конях кілька екскурсій на околицю порту, він цікавиться головним чином рослинним і тваринним світом Патагонії* (О. Іванченко, Дорогами Маклая, 1987);

2) *S + V + Instrument*:

– ‘замішувати глину за допомогою коней’: *Замісюють глину, коні – чоловік робив на конях – заміс делают. Коні місять, а тоді людей гукаєм – вальки качають, ярма такі, дошки, і забивають* (Усна історія Степової України, Том I, 2008); *Так, як я вже сказав, що в нашій там місцевості так лісів не було, й будівництво йшло дуже поважно, бо то треба було глину містити, там кіньми робити* (Л. Прокопчук, Свідчення очевидців Голоду, Том III, 2003);

3) *S + V + Object*:

– ‘робити щось з конями’: *А що з кіньми робитимемо? До городків не заведемо* (А. Чайковський, На уходах, 1921);

– ‘доглядати коней’: *І я пішла без праці й тато без роботи. Ми тоді переїхали знову в другий район і тато встроївся в госпіталь дрова рубати там, в конюшні робити на конях* (О. Йосипенко, Свідчення очевидців Голоду, Том III, 2003).

¹¹ За простим запитом *робити на конях* виявлено 4 зн., *на конях робити* – 2 зн., *кіньми робити* – 5 зн., *робити кіньми* – 2 зн.; за запитом CQL *робити на конях* (код: ((lemma="робити")]{0,6}{word="на"}[tag="adj.*"]*[word="конях"])[word="на"]{tag="adj.*"}*[word="конях"]]{0,6}{lemma="робити"})within <s/> – 21 зн.; *кіньми робити* (код: ((lemma="робити")]{0,4}{word="кіньми"})([word="кіньми"]]{0,4}{lemma="робити"})within <s/> – 25 зн.

У діалектній мові в конструкціях *Йа на |кон'ах ро|биу, Йа |к'ін'ми ро|биу* актуалізовано значення 'пасти коней', реалізуючи *S+V + Object*, що не виявлено в літературній мові. Пор.: напр., пд.бесараб. *ра|ботав на бул'дозер, ра|ботав на бул'дозер'і* [Колесников 2015, с. 390–391], очевидно, із семантикою 'виконувати якусь роботу за допомогою будьдозера', реалізуючи *S+V + Instrument*; діал. *Йа на помідорах робила* [Матвіяс 2007, с. 43], очевидно, із семантикою 'здійснювати якусь роботу з помідорами', реалізуючи *S+V + Object*;

2) *'Баби мужиком балакають'* (Спс):

[Екс.]: – А є люди, щоб грубий голос?

[Інф. 1]: – *Ну / з|рубий |голос у муж|чин / дак це / во|но по|н'атне / шо вин |може балакат' з|рубо так / |басом // а |женщ'іна так не / наче / шоб хто / х'і|ба хто |курит' / дак |може балакає //*

[Екс.]: – А від природи?

[Інф. 1]: – *Ну / ат при|роди / шоб мо|гла так / |басом балакала |баба йа|ка ў нас? // так шо так о|то [зробила трохи грубіший голос] / з|найеш? //*

[Інф. 2]: – *Не з|найу //*

[Інф. 1]: – *Д|рас'т'е // з|думуї баб! //*

[Інф. 2]: – *Баб шо / дак шо? //*

[Інф. 1]: – *Ну / |може хто так балакає // ти ж |бачиш / ти |кажеш / ну шо [зробила голос писклявим] / а |баби йе ж та|к'і / ну шо там [зробила голос грубим] //*

[Інф. 2]: – *|Басом //*

[Інф. 1]: – *Мужиком балакають' / та|к'ім / муз'і|ким |голосом //* (Спс).

На основі матеріалів ГРАКУ виокремлено конструкції¹², утворені за семантичними моделями:

1) *S (masculinum) + V + Modus*:

– 'говорити низьким голосом (про чоловіка)': *З себе він був молодий, чорнявий, з великим кучерявим волоссям, говорив басом і ходив з паличкою* (В. Вражливий, Життя білого будинку, 1927); *Він був грубий і говорив басом, рідко про що Михайлика питався, але завжди давав йому яблуко чи калача* (М. Дмитренко, Михайлик, 1948); *Ну от, цей молодий денді дуже показний, шість футів на зріст, говорить басом, не добирає слів, командує слугами, але ті однаково його люблять, бо він щедро сипле грішми, і челядь ладна зробити для нього що завгодно* (В. Теккерей, Ярмарок Суети, 1979);

2) *S (femininum) + V + Modus*:

– 'говорити низьким голосом (про жінку)': – *Як тебе звать? – Памела, – відповіла вона, силкуючись говорити басом* (Гі де Мопассан, Мадемуазель Фіфі, 1928); *Твоя влада без тебе на землі не залишиться, – низьким басом говорила вдова* (М. Шолохов, Тихий Дін, Книга четверта, 1941); – *Дай хоч*

¹² За простим запитом *мужиком балакати, балакати мужиком, мужиком говорити, говорити мужиком, басом балакати, балакати басом*, за запитом CQL *балакати басом* (код: (([lemma="балакати"][]]{0,4}{word="басом"})([word="басом"][]]{0,4}{lemma="балакати"})) within <s/> зн. не виявлено; за простим запитом *говорити басом – 33 зн., басом говорити – 3 зн.*, за запитом CQL *балакати мужиком* (код: (([lemma="балакати"][]]{0,4}{word="мужиком"})([word="мужиком"][]]{0,4}{lemma="балакати"})) within <s/> – 1 зн., *говорити мужиком* (код: (([lemma="говорити"][]]{0,4}{word="мужиком"})([word="мужиком"][]]{0,4}{lemma="говорити"})) within <s/> – 3 зн., які не висвітлюють аналізоване явище, *говорити басом* (код: (([lemma="говорити"][]]{0,4}{word="басом"})([word="басом"][]]{0,4}{lemma="говорити"})) within <s/> – 71 зн.

торкнись! Невже це ти, Андрію? – **говорить басом жінка** і цілує його в обидві щоки, і плаче, і сміється (У. Самчук, Темнота, 1955);

3) *S (inanimatum) + V + Modus*:

– ‘вирости, ефективно працювати (про організацію)’: **А так – Гельсінський рух схожий на немовля, що збирається говорити басом** ([Журнал " Сучасність", Мюнхен], 1983).

В українській літературній мові вживають лексеми *бас*: 1) ‘низький чоловічий голос’: *Співають чумаки хриплими басами* (О. Довженко, Зачарована Десна, 1957, 517), 2) ‘струнний або духовий музичний інструмент з низьким ладом’; 3) *мн.* ‘найнижчі лади музичного інструмента’ (СУМ, I, с. 108) та *мужик*: 1) *дорев., розм.* ‘селянин’, 2) *перен., заст., зневажл., лайл.* ‘про невиховану, грубу людину; селяк’: *Мужик ти був, Сидоре Сидоровичу, мужиком і залишився. Пристойний тон тобі однаково, що корові сідло* (В. Козаченко, Листи, 1967, 111), 3) *заст., розм.* ‘чоловік (у 1 знач.), мужчина’, 4) *діал.* ‘чоловік (у 2 знач.), дружина (у 2 знач.)’ (СУМ, IV, с. 821).

Семантична сполучуваність слова – це також інформація про семантичні ознаки сполучувального слова, яке синтаксично пов’язане з головним [Кобозева 2007, с. 146]. Наведений контекст засвідчує семантичну деривацію за схожістю тональності голосу: *балакат* ‘басом ‘говорити низьким голосом (про чоловіка)’ → *басом балакат* ‘говорити низьким голосом (про жінку)’. Далі відбулася семантична деривація за суміжністю ‘частина’ → ‘ціле’: *бас* → *мужик* та вживання конструкції *мужиком балакат* ‘говорити низьким голосом (про жінку)’, що зафіксовано лише в діалектній мові. М. Голянич указувала, що текст певного типу «заповнює» деякі з можливих валентностей внутрішньої форми слова й відкриває нові, що можуть реалізуватися лише в межах цієї системи. Водночас дослідниця зазначала, що зміна напряму інформаційного потоку в тексті, вибір протилежної позиції (у нашому випадку *чоловік* → *жінка*) висвітлює інший погляд на ту саму проблему, що така зміна дає іншу проєкцію внутрішньоформного значення головного слова, вводить його в нові асоціативні зв’язки й інтенційні площини [Голянич 2007, с. 140, 80];

3) *Гамоним на ўс’у губу* (Фс):

[Екс.]: – Ви вважаєте, що це правильне мовлення?

[Інф.]: – *Та мо ї неправил’но бо таке / ну / ў нас мо сама вхужа мова //*

[Екс.]: – Чому?

[Інф.]: – *Ну так / гамоним на ўс’у губу // паїїхала / паїїла //*

[Екс.]: – Як зрозуміти «гамоните на всю губу»?

[Інф.]: – *Ну йак? // па-ук’райінск’і ж гавор’ат’ / тайа ж влоўка мова //*
йа б от тоже / хто па-ук’райінск’і гамонит’ / дак слухала б і слухала //

[Екс.]: – Ви кажете «гамонить на всю губу» – це як?

[Інф.]: – *Це ж так / йак? // п’їїла / поїїхала / се влоўко // а то паїїла / паїїхала //*

[Екс.]: – Виходить «гамонить на всю губу» – це красиво розмовляє?

[Інф.]: – *Некра’с’иво / некра’с’иво //* (Фс).

В українській літературній мові вживають фразеологізм *на всю губу*, реалізуючи семантичну модель *S + V + Modus*: 1) ‘значний, великий, справжній’; 2) зі сл. *жїти, пожїти* ‘дуже добре, розкішно, багато, без ніяких обмежень’; 3) ‘дуже багато’; 4) ‘у великій мірі, дуже’: *Пани рвали на собі волосся, погрожували комусь кулаками в повітрі і лаялися на всю губу* (Збірник про

Кроп.) (ФСУМ, I, с. 201). У ГРАКУ виявлено вживання *на всю губу*¹³ в поєднанні, напр., з:

1) дієсловами мовлення: *розпустила розмову на всю губу, тарабань на всю губу, ораторствують на всю губу, городити теревені на всю губу, розпустивши язик на всю губу, розпащековується на всю губу, брешучи на всю губу, прибріхувати на всю губу, на всю губу горланив, кричав на всю губу, верещить на всю губу, знімай гвалт на всю губу, шпетив на всю губу, лаяв на всю губу, вихваляла на всю губу;*

2) дієсловами стану: *стати паном на всю губу, був господарем на всю губу, був знаменитим на всю губу, була гетьманша на всю губу;*

3) дієсловами буття: *живу на всю губу, любили жити на всю губу;*

4) дієсловами емоційного стану: *веселяться на всю губу, гуляли на всю губу;*

5) дієсловами організаційної діяльності: *поставити справу на всю губу, справити бенкет на всю губу, весілля справили на всю губу;*

6) дієсловами творчої діяльності: *тнуть на всю губу;*

7) дієсловами споживання: *їсти на всю губу, плямкаючи на всю губу, пили на всю губу;*

8) дієсловами початку дії: *розвиднилось на всю губу;*

9) дієсловами поведінки: *чванитись в Царгороді на всю губу* та ін. (також див. Табл. 2).

Таблиця 2

Дієслова, що сполучаються із фразеологізмом *на всю губу*, та частота їх уживань на основі матеріалів ГРАКУ

Дієслово	Частота	Дієслово	Частота	Дієслово	Частота
шпетити	14	розходитися	1	запишатися	1
жити	11	розжитися	1	заливатися	1
гуляти	7	розгулятися	1	закотити	1
зажити	6	розвиднитися	1	заграти	1
ревти / ревіти	5	розважатися	1	загосподарювати	1
веселитися	5	проживши	1	загорлати	1
бути	5	прибріхувати	1	живий / жити	1
лаятися	3	почати	1	живе / живий / жити	1
загуляти	3	позіхнувши	1	гудіти	1
верещати	3	позіхаючи	1	гудити	1
хвалити	2	пожити	1	всміхатися	1
усміхаючись	2	погулявши	1	вихваляти	1
розкошувати	2	плямкаючи	1	вилаятися	1
реготатися	2	пила / пити	1	веселячись	1
ревіти / ревти / реві / реви	2	ораторствувати	1	браконьєрити	1
позіхнути	2	насолоджуватися	1	блюзнірствувати	1
лаяти	2	мати	1	бенкетувати	1
гульнути	2	лаючись	1	багатій / багатіти / багатий	1

¹³ За простим запитом *гомоніти на всю губу, говорити на всю губу, балакати на всю губу, на всю губу гомоніти, на всю губу говорити, на всю губу балакати* зн. не виявлено; за простим запитом *на всю губу* виявлено 323 зн.; за запитом CQL *на всю губу* (код: [tag="(verb|advp).*"] within(((tag="(verb|advp).*") [word="на"] [word="всю"] [word="губу"])/([word="на"] [word="всю"] [word="губу"] [tag="(verb|advp).*"]))) within <s/>)) – 123 зн. та 63 дієслів (фільтр: lemma), що з нею сполучаються (див. Табл. 2).

іти	1	кричати	1	жила / жила / жити	1
тнути / тяти	1	критикувати	1		
тарабанити	1	затусуватися	1		
справити	1	засміятися	1		

За спостереженнями Н. Бабич, «основним критерієм істинного значення фразеологізму є практика – тобто контекст. <...> Те чи інше значення фразеологізму реалізується в контексті й залежить від мети висловлювання» [Бабич 1980, с. 114–118]. Аналізована конструкція *Галмоним на ўс'у лубу* (*S + V + Modus*) у східнополіських говірках уживають на позначення ‘говорити багато діалектною мовою’ в поєднанні з неденотативною оцінною негативною семою, що не виявлено в літературній мові. Внутрішня форма слова, перебуваючи в стані постійної готовності до актуалізації, «тримає» в такому ж стані й оцінний внутрішньоформний компонент. Йому властива потенційна валентність на нову якість: цей компонент є реалізатором аксіологічного виміру внутрішньої форми тексту й може займати різну позицію на аксіологічній образотворчій шкалі залежно від розуміння тексту читачем, стану його психічного життя, що визначає структуру сприйняття, а також від того, як читач уміє відшукувати й поєднувати в тексті точки психолого-асоціативного «зчеплення» подій [Голянич 2007, с. 124–125, також див.: Селіванова 2008, с. 96].

Отже, питання синтаксичної й семантичної валентностей дієслова перебуває в полі зору дослідників і літературної мови, і діалектної, що підтверджують проаналізовані праці. Спостереження автора над реалізацією синтаксичної й семантичної валентностей дієслів східнополіського говору продемонструвало фіксацію редукції прийменника *на* в конструкції *Свекар ме'не л'уба'ваўс'а*, синтаксичний локалізм – конструкція *ноде буд'еш*, транспозицію стану і зміну діатези на тлі синтагматики в конструкціях *Йа нас':а* ← *Йа нас* *коней* зі збереженням активності суб'єкта, розширення репертуару значень у конструкціях *Йа на кон'ах робіу'*, *Йа к'ін'ми робіу'* ‘пасти коней’ (семантична модель *S + V + Object*), *Галмоним на ўс'у лубу* негат. ‘говорити багато діалектною мовою’ (семантична модель *S + V + Modus*), *Баби мужиком балакайут* ‘говорити грубим голосом (про жінку)’ (семантична модель *S + V + Modus*) на тлі літературної мови. Використання корпусу (ГРАК-10) допомогло встановити функціонування відповідних зафіксованим у говірках конструкцій у літературній мові. З огляду на той факт, що діалектна мова некодифікована, функціонує в усній формі, вважаємо, що зафіксовані в східнополіських говірках мовні дані свідчать або про більш архаїчну синтаксичну й семантичну матриці, або про актуалізацію мовотворення діалектоносіїв.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у виявленні інформаційної лакуарності в реалізації синтаксичної валентності діалектного дієслова, вивченні залежності семантики діалектного дієслова від граматичної форми дієслова, встановленні особливостей співвідношення семантичних і синтаксичних діалектних дієслівних актантів, окресленні напрямів семантичної деривації давніх дієслів (не цивілізаційних) в українських говорах тощо, опираючись на мовленнєву діяльність діалектоносіїв та діалектні тексти на тлі української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Андерш, Й. Ф. (1980). Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова (на матеріалі української мови). [В:] *Українське мовознавство*, вип. 8, с. 62–65.
- Апресян, Ю. Д. (1991). Об описании глаголов со значением действия в словаре синонимов. [В:] *Действие: Логические и лингвистические модели*. Н. Д. Арутюнова (отв. ред.). Москва, с. 1–3.
- Апресян, Ю. Д. (1995). *Избранные труды. Том I. Лексическая семантика*: 2-е изд., испр. и доп. Москва, 472 с.
- Апресян, Ю. Д. (2006). Типы соответствия семантических и синтаксических актантов. [В:] *Проблемы типологии и общей лингвистики*. Санкт-Петербург, с. 15–27.
- Бабич, Н. Д. (1980). Фразеологічна омонімія і полісемантизм. [В:] *Українське мовознавство*, вип. 8, с. 113–118.
- Бевзенко, С. П. (1980). *Українська діалектологія*. Київ, 246 с.
- Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г., Загнітко, А. П. і Соколова, С. О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* К. Г. Городенська (ред.). Київ, 752 с.
- Вихованець, І. і Городенська, К. (2004). *Теоретична морфологія української мови. Академічна граматика української мови*. І. Вихованець (ред.). Київ, 400 с.
- Гайсина, Р. М. (1981). *Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке*. Саратов, 195 с.
- Гальона, Н. П. (2009). До питання про семантико-синтаксичну валентність та її різновиди. [У:] *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми грамматики і лексикології української мови*. Плющ М. Я. (ред.), вип. 5, с. 132–136. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12237> (дата запиту: 04.01.2021).
- Голянич, М. І. (2007). *Внутрішня форма слова і дискурс*. Івано-Франківськ, 296 с.
- Гриценко, П. Е. (2013). Грамматический портрет диалекта. [В:] *Исследования по славянской диалектологии*. Москва, вып. 16, с. 9–36.
- Гриценко, П. Ю. (2003). Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. [В:] *Українські говори Румунії*. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, с. I–XVI.
- Дарчук, Н. П. (2017). Паралельний корпус текстів ПарКУМ. [У:] *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9*, вип. 15, с. 28–34.
- Іваницька, Н. Б. (2011). *Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика та синтагматика*. Вінниця, 636 с.
- Кобозева, И. М. (2007). *Лингвистическая семантика*. Изд. 3-е, стереотипн. Москва, 352 с.
- Колесников, А. О. (2015). *Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка*. Ізмаїл, 676 с.
- Матвійас, І. Г. (2007). Діалектна основа синтаксису в українській літературній мові. [У:] *Мовознавство*, № 1, с. 38–46.
- Мединська, Н. М. (2014). Валентнісні властивості ознакових слів. [У:] *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*, вип. 50, с. 87–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_50_22 (дата запиту: 04.01.2021).
- Німчук, В. (2012). Про сучасну українську тлумачну лексикографію. [В:] *Українська мова*, № 3, с. 3–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2012_3_3 (дата запиту: 04.01.2021).
- Почепцов, Г. Г. (1979). Семантичні ролі (деякі аспекти контрастивного дослідження). [У:] *Нариси з контрастивної лінгвістики*. Зб. наук. праць. Ю. О. Жлуктенко (відп. ред.). Київ, с. 42–48.
- Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава, 712 с.
- Стишов, О. А. (2005). *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. 2-ге вид., переробл. Київ, 388 с.
- Ткачук, М. (2018). Діалектна мова і нормативна лексикографічна практика. [В:] *Українська мова*, № 3, с. 54–66.
- Толстая, М. Н. (2014). Синтаксис возвратного *сѣ в говоре гуцульского села Головы начала ХХ века. [В:] *Диалекты в синхронии та диахронии: загалнослов'янський контекст*. П. Ю. Гриценко (ред.). Київ, с. 483–489.
- Толстая, С. М. (2008). *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва, 528 с.
- Толстой, Н. И. (1997). *Избранные труды. Том I. Славянская лексикология и семасиология*. Москва, 520 с.
- Шведова, М. (2018). Корпус як джерело дослідження регіональних стилів. [У:] *Діалектологічні студії. II: Слово – словник – корпус*. П. Гриценко, Н. Хобзей (відп. ред.). Львів, с. 85–103.

Шведова, Н. Ю. (1995). Глагол как доминанта в системе русской лексики. [В:] *Филологический сборник: (к 100-летию со дня рождения академика В. В. Виноградова)*. М. В. Ляпон (отв. ред.). Москва, с. 409–414.

Шмелев, Д. Н. (1973). *Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка)*. Москва, 280 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕННЯ

АУМ – *Атлас української мови*. У 3 т. Київ, 1984–2001.

Аркушин – Аркушин, Г. Л. (2000). *Словник західнополіських говірок*. У 2 т. Луцьк.

ГРАК-10 – *Генеральний регіонально анотований корпус української мови*. М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2020. V. 10. URL: uasogrus.org. (дата запису: 04.01.2021).

Грицак – Грицак, М. А. (2017). *Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області*. П. Ю. Гриценко (ред.). Київ, вип. 1: А–Б, 380 с.

ГрицакК – Грицак, М. А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області: картотека. *Інститут української мови НАН України*.

ГУМ – *Говори української мови (1977)*. Збірник текстів. С. Ф. Довгопол, А. М. Залеський, Н. Н. Прилипка (укл.); Т. В. Назарова (відп. ред.). Київ, 590 с.

СУМ – *Словник української мови*. В 11 т. Київ, 1970–1980.

СУМ-20 – *Словник української мови*. У 20 т. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата запису: 04.01.2021).

ФСУМ – *Фразеологічний словник української мови (1993)*. В 2 кн. Київ, кн. 1, 528 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Дд – с. Дідівці, Прилуцький р-н, Ч.; Мск – с. Москалі, Чернігівський р-н, Ч.; Спс – с. Спаське, Кролевецький р-н, С. (до 2016 р. с. Ленінське (Лн)); Фс – с. Феськівка, Менський р-н, Ч.

С. – Сумська обл., Ч. – Чернігівська обл.

Подано до редакції 11.01.2021 року

Прийнято до друку 05.03.2021 року